

carnis in Christo denegant veritatem : et religiose existimant credi, si dicatur in Salvatore nostro verum non esse, quod salvat ; cum ita secundum promissionem omnia sæcula præcurrentem^a, *mundus sit Deo reconciliatus in Christo* (I Cor., v), ut nisi Verbum dignaretur caro fieri, nulla possit caro salvari. Omne enim sacramentum christianæ fidei, magno (ut hæretici volunt) decoloratur obscuro, si lux veritatis sub mendacio putatur latuisse phantasmatis. Non ergo quisquam sibi erubescendum existimet Christianus de nostri in Christo corporis veritate, quia omnes apostoli, apostolorumque discipuli et præclari ecclesiarum quique doctores, qui ad martyrii coronam, vel ad confessionis meruerunt gloriam pervenire, in hujus fidei lumine splenduerunt, consono ubique sententiis intonantes, quod in Domino Jesu Christo deitatis et carnis una sit confidenda persona. Qua autem rationis similitudine, qua divinorum voluminum portione hæretica impietas se existimat adjuvari, quæ veritatem negat corporis Christi, cum hanc non lex testificari, non propheta præcinere, non Evangelia docere, non ipse destiterit Christus ostendere ? Quærant per omnem seriem Scripturarum, quo tenebras suas, fugiant, non quo verum lumen obscurent : et per omnia sæcula ita veritatem invenient coruscantem, ut magnum hoc et mirabile sacramentum ab initio videant creditum, quod est in fine completum. De quo cum sanctarum litterarum nulla pars sileat, sufficit quædam consona veritatis signa possnisse, quibus diligentia fidei in splendidissimam latitudinem dirigatur, et sinceræ intelligentiæ luce perspiciat, quod in Filio Dei, qui se incessabiliter Filium hominis, et hominem profitetur, non sit Christianis erubescendum, sed constantissime gloriandum; quoniam, sicut ait beatus Apostolus (I Tim., iii) : *Magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in Spiritu, apparuit ange-*

lis, prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria (1).

VI. De episcopum vero, et presbyterorum, diaconorumque, et sequentium clericorum ordinationibus, sanctos apostolos et successores eorum, et præcipue Anacletum (*Epistolæ 2. Nullius fidei apud doctos*), et præterea alios, sufficienter statuuisse cognoscimus : et ideo non est necesse nunc replicari^b, nisi quod illi non statuerunt. Illud tamen nos statucentes (2) vobis et omnibus servare mandamus, ut ad ordines ecclesiasticos sic ascendant in Ecclesia ; qui ordinari merentur, id est, si quis episcopus (3) esse meretur, sit primo ostiarius, deinde lector, postea exorcista, inde sacretur acolythus, demum vero subdiaconus, deinde diaconus, et postea presbyter, et exinde, si meretur, episcopus ordinatur. Et regiones, sicut in hac urbe fecimus, per singulas urbes, quæ populosæ fuerint, diaconibus dividantur. Et quæcumque difficiles quæstiones per singulas provincias exorta fuerint (*Innocentius, ep. ii*), semper ad sedem apostolicam referantur (*S. Leo, ep. lxxxiv, c. 7; Vigilius, ep. ii*). Bene vale, frater, et ora pro nobis. Data kalendis martii, Diocletiano sexto (4) et Constantio secundo viris clarissimis consulibus.

(1) Huc usque verba S. Leonis, ex quibus videas aliter olere catulos.

(2) *Illud tamen nos.* Quod hic et supra in vita Caii de hierarchia ecclesiastica constituta, a Caio pontifice instituta dicantur, nequaquam sic sunt intelligenda, quasi ipse primus instaurerit, ut ad summum ordinem ascensus, per inferiorum ordinum gradus sublimis sacerdotii conscenderet : nam ejusmodi hierarchia ordinem, temporibus apostolorum in Ecclesia stabilitum fuisse, supra pluribus locis est enarratum. Caii igitur decretum nihil aliud constituisse videtur, quam quod ad tronum episcopalem nemo proveheretur, nisi qui in singulis inferioribus ordinibus, debito ac consueto tempore ministrasset. Vide Baron., anno 296, numero 2. SEVER. BINUS.

(3) Verba Pontificalis.

(4) An. Christi 296

LECTIONES VARIANTES.

^a Percurrentem Labb.

^b Nos replicare nisi Labb.

DE COMMODIANO GAZÆO, ORIGINE AFRO, PROLEGOMENA.

ARTICULUS I.

Ejus Vitæ Synopsis.

De Commodiano quid veteres meminerint? — Commodiani primus veterum meminit Gennadius, ejusque characterem satis bene his verbis expressit (1) : « Commodianus, inquit, dum inter sæculares litteras etiam nostras legit, occasionem accepit fidei. Factus itaque christianus, et volens aliquid studiorum suorum muneris offerre Christo, suæ salutis auctori, scripsit mediocri sermone, quasi versu librum adversum paga-

(1) Gennad., *de Scriptor. Eccles.*, cap. 15.

D nos. Et quia parum nostrarum attigerat litterarum, magis illorum destruere potuit dogmata, quam nostra firmare. Unde et de divinis repromissionibus adversum illos vili satis et crasso, ut ita dixerim, sensu disseruit, illis stuporem et nobis desperationem incutiens, Tertullianum et Lactantium, et Papiam auctores secutus (1). Moralem sane doctrinam, et maxime

(1) Ac sane Papiam sequitur, probans dogma de mille annis cap. ultimo. Tertullianum vero in multis, quæ de gentium diis disputat. De Lactantio equidem dubito (inquit perdoctus Albertus Fabricius in *Bibl. med. et infim. latinis*, tom. 1, pag. 406, edit. Patavinae, 1754), licet Gennadio hac in parte suffragatus primum est etiam Rigaltius (nam in curis secundis

voluntariæ paupertatis amorem optime prosecutus, A studentibus inculcavit. Hæc Gennadius: ex quo paucula Honorius quoque Augustodunensis (1). Sed post massiliensem presbyterum meminit etiam Commodiani Gelasius romanus pontifex, illius opus inter apocrypha in suo decreto recensens.

Auctor Gazæum se nominat, cur vero? — Cujas vero fuerit hic auctor, plane incertum, tacentibus de patria ejus antiquis scriptoribus. Nonnulli eum Italis ac Romanis ascribunt. Qui eum Afrum fuisse putant, conjecturam adhibent non plane contemnendam. *Gazæum* quidem se ipsum vocat (2): utrum autem a Gaza Palestinæ urbe, quis tuto affirmari? Atqui vero propius eruditus videtur (3), ipsum propterea ita se appellasse, quod in christianorum cœtum admissus, e gazophylacio, seu Ecclesiæ thesauro victum B acciperet. Quam quidem conjecturam ipsemet confirmare censetur, dum *mendicum Christi* se nominat, uti ex instructionis ultimæ litteris, quæ versus inchoant, retro sursum legendis, comperimus.

Afer existimatur. Ut sit, Dodwellus Afrum fuisse Commodianum ex eo conjicit (4) quod multa suis instructionibus habeat cum sancto Cypriano communia. In eandem porro sententiam præverat Rigaltius (5): quo iudice, stylus auctoris africanæ ferocitatis rusticitatem sapit; quæ tamen ad acumina Tertulliani, Cypriani, Minucii non infrequenter alludit. Snadere insuper videntur iudice Caveo (6), quæ usurpat vocabula, afri scriptoribus pene propria, Zabulus, Zacones, etc.

Ex ethnica superstitione ad fidem Christi conversus, C libellum composuit. Instructiones adversus gentium Deos inscriptum. — Ortu et cultu fuisse ethnicum, satis indicat ipse cum in præfatione (7), tum dum alibi gentiles sic alloquitur (8):

Et ego, qui moneo, idem fui, nescius errans.

Inde instructione LXI, *se de cloaca levatum* dicit, id est, de sæculo, de idololatria. Cum igitur religionis

ad instruct. XXXIII, huic sententiæ ipse non multum tribuit) qui Sylvestri pontificis mentionem fieri instruct. XXXIII, v. 5, non dubitavit; ita enim illum verum legit: *Intrate stabulis Sylvestri ad præsepe Pastoris.* Confer Barthii *Adversar.* LIII, 5.

(1) Honor. Augustod., *de Scriptor. eccl.*, l. II, c. 15.

(2) Commod., *Instruct.* LXXX.

(3) *Gazæum* se vocat, non ab urbe aliqua, *Gaza* dicta; sed a gazo, seu Ecclesiæ thesauro, ut a comodo Commodianus dicebatur. Hoc nomen erat gentiliū; illud, christianus jam factus sibi indidit; idque non alia forsitan ratione, quam quod post conversionem pauper factus, ex communi Ecclesiæ ærario nutrireitur. Unde et *mendicum Christi* se nominat. Cav., *Hist. litterar.*, tom. I, pag. 156 et 257.

(4) Dodwell., *dissertat. de Stat. Commod.*, § 9.

(5) Rigalt., *præfat. ad Commod.*

(6) Caveus, loco cit.

(7) Ego similiter erravi tempore multo
Fama prosequendo: parentibus inscius ipsis
Abstuli me tandem iude, legendo de lege.

(Commod. in *Præfat.*, v. 4 — 6.)

(8) Commod. *instruct.* XXXIII, v. 491, et *instruct.* XXXVI, v. 574:

Gens et ego sui perversa mente moratus,

christianæ experit, ethnica vero superstitioni adhuc addictus esset Commodianus, et in tenebris superstitionarum et impiarum gentium versaretur, Dei munere accidit, ut sacris litteris evolvendis incumbens, ex earum lectione e nocte illa sensim emergeret, ac cœlesti lumine collustratus, Christo nomen daret (1): quod quidem evenisse item Justino Martyri, Tatiano, aliisque, ex eorum monumentis probe novimus. Doctrina itaque salutari confirmatus, fideique zelo accensus, ad expugnandos imprimis diviniæ veritatis hostium errores se convertit, operamque suam in refellendis illorum erroribus posuit; hujus igitur instituti causa libellum conscripsit sub titulo: *Instructiones adversus gentium Deos pro christiana disciplina.* Perstrinxit in ea falsa gentium numinum cultus, et quamvis ingenii atque artis præstantia hec minus appareat, satis tamen singularem sanetimoniam, verumque, nec simulatum erga Deum amorem declaravit.

Tempus inquitur, quo claruit Commodianus. — De ætate, qua vixerit Commodianus, eruditi non conveniunt. Rigaltius (2), Dupinius (3), Ceillierius (4) floruisse eum putant Constantini Magni imperio, atque sub pontificatu sancti Sylvestri, cujus pontificis in scriptis suis Commodianum meminisse, communi eruditorum opinione fertur. Antiquiorem tamen ac Cypriano vel æqualem, vel supparem fuisse Dodwellus censuit (5); quare Caveus, cum in prima Commentarii sui de scriptoribus ecclesiasticis editione, inter quarti sæculi scriptores Commodianum recensisset, in altera Oxoniensi editione Dodwelli conjecturis motus in eadem cum ipso sententiam abiit. Ad tempora sæculi secundi vergentis, sive desinentis eundem refert *Sebastianus Pauli* (6), clericus regularis in dissertatione italica edita Neapoli, 1714, in 8° de *Poesi SS. Patrum græcorum, latinorumque in primis Ecclesiæ Christi sæculis.*

Gennadius expensus. — Si vero Gennadium audiamus, statuendum videtur sæculo IV, ut nimium, vixisse Commodianum: ait enim, ipsum *Tertullianum et Lactantium, et Papiam auctores fuisse secutum.* Atque hanc fuisse quidem Gennadii sententiam plerique existimant. Verum si ejus verba penitus inspiciantur, non sunt fortasse de nostri scriptoris ætate intelligenda, sed potius de placitis nonnullis, quæ re vera cum iis auctoribus habuisse communia Commodianus comperitur: alioquin dicendus esset presbyter ille massiliensis censuisse, Papiam Tertulliano et Lactantio fuisse posteriorem, quem videlicet scriptoribus illis subjicit; quod sane affirmare non ausim: ut proinde, meo quidem iudicio, illud solum iis verbis

(1) Commod. in *Præfat.*, Versus 4 — 6.

(2) Rigalt., *Præfat. in Commodianum.*

(3) Dupin., *Bibl. des Auteurs*, tom. I, p. 526 et 528, in Not. edit. Colon. latinæ.

(4) Ceillier., *Hist. Général.*, tom. IV, cap. 6, p. 179.

(5) Dodwell., *Dissert. de Commodiani ætate*, Oxonii, 1698, in-8°.

(6) Sebast. Pauli, *Dissert. de Poesi SS. PP.* p. 180.

insinuasse Gennadius videatur, Commodianum ali-
cubi sectatum fuisse, quæ Papias primum, deinde
Tertullianus, ac postea Lactantius minus recte tradi-
derunt.

Rigaltii sententia minus probatur. — Utcumque sit,
Rigaltius Gennadii auctoritate, uti videtur, permotus,
ejusque verba de Commodiani ætate accipiens; eam
præterea ex ipsius auctoris instructionibus confir-
mare aggressus est (1): ratus nimirum temporis
notationem sibi fuisse detectam qua illum Sylvestro
romano pontifici, atque adeo Constantino Magno
coævum statueret. In quam quidem rigaltianam sen-
tentiam tantum non omnes eruditi deinceps concessere,

Dodwelliana potior videtur. — Verum Henricus
Dodwellus in antiquitatis indagacione rimator acerri-
mus, postquam veræ lectioni, Sirmondo tamen
præsennte, Commodiani locum restituisset, a Rigaltio
sollicitatum, quo suæ causæ præsidium quæreret;
integrum deinde perlustrans opusculum, sævientibus
adhuc Ecclesiæ persecutionibus illud fuisse conscri-
ptum perspexit; adeoque Commodianum Cypriano
potius, quam Sylvestro extitisse propriorem edocuit.
Et viri quidem Critici pleraque argumenta sunt ejus-
modi, quæ ad assensum extorquendum plurimum
valere videantur: eaque strictim saltem in medium
proferre animus est, cum plurimis haud præsto sit
dissertatio de *Commodiani ætate*, quam V. C. Anna-
libus Velleianis, Quintilianis, et Siatianis subjecit
Oxonii, 1698, in 8°.

Dodwelli sententia summam a Caveo exposita. —
Dodwelli sententiam summam exponit perdoctus
Caveus ita disserens (2): « Notandum igitur 1° Com-
modianum ducentos tantum a Christo annos numerare.
Instruct. vi, vers. 2, gentiles ita alloquitur:

Et si parvulus sic sensit, cur annis ducentis
Fuistis infantes? numquid et semper eritis?

Fatendum est, ducentos hoc loco annos non stricte
esse intelligendos, quasi non fuerint paulo plures. Ve-
res enim nondum adinventæ accuratæ æræ christianæ
Epocha, annos a Christo nato ad suam usque æta-
tem computantes, numero plerumque rotundo loqui
solent, et in fine seculi proxime elapsi subsistere,
resecto, plus minusque fuerit, quod excurrit, tem-
pore. Quandoque et ita se explicat Arnobius, lib. 1,
pag. 9: *Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus ali-*
quid, ex quo cœpimus esse christiani. Nec aliter olim
Eunius, *septingenti sunt, paulo plus aut minus, anni.*
Verum hoc nunquam ab iis factum est, ubi qui su-
pra numerum excurrunt anni, integrum istius sæculi
spatium occupant; multo minus, ubi alterum etiam
comprehendunt. Etiam si igitur nondum exacto sæculo
tertio, ducentos annos dicere potuit Commodianus,
tamen ultra labentem currentis sæculi partem, nulla
ratione extendi queunt. Invicto plane argumen-
to, nulloque sophismate eludendo, auctorem no-

(1) Rigalt., ad *Instruct.* xxxiii, vers. 491.

(2) Cave, *Hist. litterar.*, pag. 137, edit. Oxon. se-
cundæ, 1740.

strum intra tertii sæculi limites esse coercendum.

« Scripsit Commodianus vel pace vixdum plene
reddita, vel persecutione mox expectanda. Hinc *pa-*
cem subdolam vocat, *Instruct.* lxxv; et persecutionem
instare dicit: *agonia summe propinqua*, *Instruct.* lxi,
v. 10. Fideles monet, ut martyribus assistant, seu,
ut ipsius verbo utar, *admartyrizent*, *Instruct.* lxxviii,
v. 19, ubi etiam describit *pugnam cum tristitia*, et
palnam, quæ *victoriæ* donatur, *Instruct.* lxxii. Agit de
iis, qui martyrium affectare præ se ferebant, *Instruct.*
lx, v. 1: *Pastor si confessus fuerit*, id est, interpre-
tante Rigaltio, si de nomine interrogatus, clare et
constanter responderit, Sum Christianus; si ihus
aceræ profanorum imponere jussus, fortiter ab-
nuendo clamaverit, non facio, *geminavit agonem*. Et,
ne plura congeram, Cæsarem *Tyrannum* vocat *Instr.*
xxxiii, v. 14. Hæc aliaque plura seculo tertio optime
congruunt, quando cessante persecutione Deciana,
pacem sub Gallieno redditam, infirmam quidem, et
instabilem, persecutio sub Aureliano mox interrupt;
Sylvestri vero temporibus convenire nequeunt. Con-
stantino enim rerum in Occidenteposito, quietæ ac
tranquilla erant omnia; nullus a gentilibus perse-
cutionis metus. Vivebant Christiani sub ejus patro-
cinio tuti, legibus muniti, privilegiis ornati, divitiis
et dignitatibus aucti, magistratus ubique, imperatoris
exemplo, propitios et benevolos experti.

« Tota scribendi ratio ævi Cypriani ingenium,
mores, et disciplinam imitatur. Iisdem pene cum
Tertulliano et Cypriano loquendi modis non raro
utitur, ut ubique observat Rigaltius. Novati schisma
carpere videtur, *Instruct.* xlii. Reprehendit eos,
Instruct. lxi, qui dum fratres *adversante mundo*, sub
armis laborarent, ipsi *farti opibus, nec pugnarent, nec*
pugnanti se sisterent, et cum viderent fratrem causa
schismatis abstentum, optabant nihilominus in cas-
tris pacem, indulgentiam nempe lapsi dandam, an-
tequam pax Ecclesiæ redderetur. *Instruct.* lvii, dis-
ciplinam non esse nimia indulgentia laxandam con-
tendit. *Instruct.* lxi, duo desertorum genera consti-
tuit: *Est alius nequam*, qui scilicet sacrificat idolo;
alius in parte recedit, qui præsidi offert libellum, con-
cussori pecuniam, ne in Capitolium sacrificaturus
pertrahatur. Respicit, inquit Rigaltius, *thurificatos*,
et *libellaticos*; et hi quidem posteriores vix alio,
quam ævo Cypriano, memorantur. Infinitus essem,
si omnia recenserem, quæ de pœnitentibus, de mar-
tyrii zelo, de fuga in persecutione, de schismatico-
rum studiis, de pompa funerum, de filiis sub perse-
cutione defunctis non lugendis, de Judæis, etc., cum
Cypriano communia habet.

« Nulla, ne quidem levissima in toto hoc libello
victoriæ a Constantino, de Maxentio nuper reportatæ,
nulla signi crucis in cœlo miraculose apparentis,
nulla gloriæ et felicitatis Constantini, vel immunita-
tum Ecclesiæ concessarum mentio, quod tamen ab
homine immenso suæ religionis zelo flagrante, me-
rito expectari poterat. Argumentum fateor negati-

vum, sed quod non levem, apud æquos rerum æstimatores, vim atque auctoritatem habet.

« Illis ita expositis, restat, ut communem de tempore Sylvestri papæ sententiam breviter excutiamus. Ejus unica quidem basis et fundamentum est ipsius Commodiani locus, prout in editis habetur *Instruct.* xxxiii, v. 5. ubi gentiles ad Ecclesiam invitavit :

Intrate stabulis sylvestri ad præsepe pastoris.

Verum hæc non sunt ipsius Commodiani, sed ingenii potius Rigaltiani commentum, et longe aliud respicere videntur. In codice Sirmondiano, ex quo descripsit Rigaltius, verba, ipsomet fatente, ita se habent :

Intrate stabulis sylvestri ad præsepia tauri.

Alloquitur gentiles nempe, tamquam belluinis animis, moribusque præditos. Hinc versu præcedenti, *corda fera et exasperata*; *Instruct.* xxxv, v. 1, *Indomita cervis*; v. 5, *Noli pecus esse ferinum*; v. 17, *Quasi bestius errans*. Hos igitur, instar taurorum, in sylvis campisque palantes invitavit, ut Ecclesiæ stabula intrarent, ut ad Christi præsepe accederent; ubi, ut verbis proxime sequentibus loquitur, *latronibus tuti sub regia tecta manerent*. Non dubito igitur, quin cum cl. Dodwello levi mutatione legendum sit: *Intrate stabula Sylvestris ad præsepia tauri*: *Sylvestris* plurali numero pro Sylvestreis: utroque enim modo scribebant veteres. — Hæc hæcenus, et forsitan plus satis ex doctissimo Caveo. Hic solummodo adhuc observo, quod Sirmondus legit: *Intrate stabiles vestra ad præsepia tauri*. In apographo autem erat: *Intrate stabilis Sylvestri ad præsepia tauri*. Tandem observo, quod cl. Schroeckhiius in historia christiana parte iv, pag. 489 et cl. Oelrichs (1) sententiæ dodwellianæ accedant.

ARTICULUS II.

De libello quem Commodianus composuit.

Opusculi divisio et scopus. — Opusculum Commodiani *instructio adversus gentium Deos* inscriptum, octoginta (2) universim complectitur capita: quorum priora sex et triginta ad homines potissimum diriguntur a christiana religione alienos; quibus vanitate impiorum numinum demonstrata, eos ad suscipiendam Christi religionem hortatur; quæ autem sequuntur usque ad quadragesimum quartum, Judæos respiciunt, quos auctor ad christiani nominis societatem graviter invitavit; ubi simul de antichristo, de judicio et resurrectione verba facit: reliqua vero ad erudiendos præcipue catechumenos, Deique religiosos cultores, et singillatim ad pœnitentes pertinent; ne oblitum scilicet christianorum officiorum ad sæcularia redeant.

Stylus auctoris. — Scripsit Commodianus *mediocri sermone, quasi versu*, inquit Gennadius. Nimrum Ri-

(1) Male ad sæculum quartum rejicitur Commodianus. Oelrichs, *Commentarii de Scriptor. Eccles. latin. priorum sex sæculor.*, pag. 44.

(2) Schurtzfließsch., *præfat.* ad Commodianum.

A gallico interprete (1): « Versibus faciendis nec leges nec modulos servat: major ubique acrostichidis ratio, quam metri. Acrostichides vero sunt ex cujusque pœmatii titulis constructæ, sic adsignata cuique versus littera, ut a primo cujusque pœmatii versu totus deinceps pœmatii titulus per litteras versuum primas decurrat. » Alicubi tamen deficit hæc norma, ut suis locis animadversum est a viris eruditis (2). Versus autem Commodiani ita sunt comparati, ut numerus Hexametri carminis utrumque servetur, neglecta syllabarum quantitate, sicut in psalmo trochaico S. Augustini contra partem Donati, qui ejus scriptis contra Donatum, tom. ix operum præmittitur: vel sicut in aliis apud illustrem Scipionem Maffeiū dissert. (subjecta ejus historiæ diplomaticæ) *Sopra i versi ritmici*, pag. 186, seqq. et in hexametris codici latino-biblico præmissis circa annum Christi 750, a Gregorio cardinali apud Justum Fontaninum, in appendice ad discum argenteum votivum, pag. 86, vel ut in carminibus politicis recentis Græciæ solet fieri, vel quale carmen hexametron græcum ex psalterio Ms. murbacensi edidit celeberrimus Montfauconius in *Palæographia Græca*, pag. 220.

Ad rationem autem scribendi quod attinet, durior illa quidem, quia et insolentes in Latio voces passim adhibitæ: sed vicissim græcæ ac latinæ antiquitatis scita non vulgaria interserit auctor, ut viris doctis observatum.

Operis pretium, et censura. — Cæterum in hoc ecclesiasticæ vetustatis monumento spectatur imprimis antiqua pietas: ejus enim Auctor ubique se prodit virum bonum, vere christianum, ab omni gloriæ sæcularis fastu alienum, et charitatis, quæ proprie christianum decet, cultorem egregium. At illud non est dissimulandum, nævis aliquot inspersum esse libellum, quos cum nonnullis vetustiorum Patrum communes habet Commodianus: cujusmodi sunt, quæ narrantur de Angelis desertoribus, unde nati gigantes (3); de chiliasmo, de anastasi prima, de felicitate terrena, etc. (4): quæ quidem in causa fuisse videntur, cur opusculum inter Gelasii apocrypha recenseretur: quemadmodum in eundem censum referuntur item ob suos nævos Clemens Alexandrinus, Arnobius, Lactantius, Sulpicius Severus, aliique præstantissimi Auctores. Verum haud ita est accipienda Gelasii censura, ut ejusmodi vestutiorum scriptorum opera prorsus rejicienda existimantur; perinde ac si ea summus ille pontifex *ab Ecclesia omnino proscribat*, inquit magnus Baronius (5), sed ut publica in Ecclesia lectione priventur. Qua de re nos alibi ex cl. Fontaninio (6) plura observasse meminimus, scribit

(1) Rigalt., loc. cit.

(2) In ultimo capite acrostichis non ut in aliis a primo ad ultimum, sed a postremo ad primum versus legenda refert verba: *Commodianus mendicus Christi*.

(3) Commodian., *Instruct.* m.

(4) Id., *Instruct.* xviii, xliv.

(5) Baron., ad ann. 31, § 60.

(6) Fontanin., *Hist. Aquilei. litterat.*, lib. v, cap. 11, § 8, pag. 354.

perdoctus Gallandius (1). ex quo hæc deprompsimus.

Judicium cl. Dupinii de stylo, Auctoris caractere, operisque pretio. — A censura Gallandii non multum abludit perdocti Dupinii (2) de Commodiano, ejusque libello crisis. Stilus ejus, inquit hic, est durus, verba barbara, et cogitationes demissæ. Auctor videtur fuisse bonus, simplex, humilis, beneficus, Christi amore flagrantissimus, ejus religioni addictissimus, moribus austeris, vitio infensissimus, omnia sæculi hujus bona parvi faciens, qui que optimus monachus fuisset, sicut observavit Rigaltius. Non erat tamen indoctus, atque imperitus; multa enim erudita, ad scientiam profanam pertinentia, in ejus opere habentur; immo nonnulla inveniuntur de gentiliis diis rara, et exquisita. Videtur esse mentis sanæ, acris, et christianis præceptis moralibus instructissimæ.

Operis hujus synopsis seu analysis. — In tres partes dividi potest hoc opusculum. Prima, quæ triginta et sex strophas continet, inscripta est gentilibus, quos ad christianam religionem amplectendam hortatur, postquam deos, quos adorant, fictitios esse demonstravit. Secunda inscripta est Judæis, quos etiam ad fidem christianam amplectendam hortatur, ostendens legem fuisse figurativam. De antichristo, judicio ultimo, et resurrectione disserit. Ultima inscripta est christianis catechumenis, fidelibus et pœnitentibus, quibus præcepta moralia optima dat; a strophâ quadragesima sexta incipit.

Apud hunc auctorem veterum errores plerique inveniuntur. Docet dæmones esse angelos mulierum amore corruptos, ex quorum cum illis commercio gigantes nati sunt; mundum post sex mille annos finitum iri; Neronem esse antichristum, duplicem fore resurrectionem: resurrectionem honorum ante mille annorum regnum; et resurrectionem illam generalem, quæ in ultimo judicio fiet: post priorem resurrectionem bonos mille annos in terra mansuros; posteaque omnes homines judicandos, malos in ignem præcipitandos, et totam naturæ faciem mutandam.

Præcepta ejus moralia eximia sunt. Catechumenis commendat, ut vitam peccati expertem agant; pœnitentibus, dies noctesque orent, vitamque severissime exigant, ad delicti veniam impetrandam. Hortatur fideles, malum vitent, odiumque deponant, affirmans martyrium illis non profutorum, si fratres odio haberent. Apostatis peccati sui enormitatem exhibet. Monet omnes christianos, ut cum Christi milites sint, adversus affectus suos continuo dimicent. Spectaculis profanis adesse prohibet. Mulieribus christianis commendat, ut sint modestæ, luxum fugiant, et vestium magnificentiam. Optima præcepta dat pastoribus, et presbyteris, ut ministerio suo rite fungantur, vitam agant inculpatam, et avaritiæ expertem; imprimis autem pauperibus succur-

(1) Galland., *Bibl. vet. PP.*, tom. III, Prolegom., cap. 18, n. 2, pag. XLVIII.

(2) Dupin., *Bibl. Auctor.*, tom. I, pag. 327, edit. latin. Colon.

rant; divitiis, ait, ne propter divitias suas mente elatiores fiant, sed eas egenis impertiantur, illos juvent, ægros invisant, ac indigentes nutriant. Filiorum et cognatorum mortem non esse complorandam dicit. Funebres pompas et funera splendida damnat. Eos acriter reprehendit, qui in templo silentium non observant. « Dixit Domini sacerdos, » inquit (1), « Corda ad Deum tollite; respondetis vos ea ad illum habere, et mox a promisso disceditis. Deum orat pro plebe, interea fabulas inter vos vicissim narratis, ridetis, alienæ famæ obtrectatis, sermones inconsideratos seritis, quasi abesset Deus, qui omnia fecit, videt et audit. » Deum precantibus ait cor suum purificent, priusquam ad preces se conferant. Uno verbo, harum instructionum pars ultima eximias continet cohortationes, quibus Christiani virtutem sectentur, et vitium fugiant, et commonitiones adversus mores Christianorum depravatos, et illius sæculi flagitia sæculi nostri fere similia. Hactenus perdoctus Dupinius.

ARTICULUS III.

De Commodiani editionibus.

De editione Rigaltiana. — Hic tractatus Commodiani diu latuit in tenebris, et primum in lucem productus est elapso sæculo, cum Pater Sirmundus eum de antiquo manuscripto exscripsisset (2). Rigaltius hoc exemplum anno 1649, vel potius anno 1650, typis excudi jussit. Quantum vero curæ atque laboris Rigaltius Commodiano impenderit, ipsemet his verbis declarat: « Libelli vetus exemplar, » inquit (3), « apographum habui tantum ab eximio viro Jacobo Sirmundo; sed fœdis ubique fere mendis corruptum. Veterem scripturam, vel ipse Sirmundus habet, vel unde haberi queat, scire non distiteur. Ego quidem valde assentior existimantibus, futilem esse, atque fallacem, immo plerumque in hac litterarum parte perniciosam conjectandi licentiam: sed ex istius libelli apographis constat, manum illam antiquam fuisse jam pridem depravatissimam. Itaque quod fieri solet in desperatis, libuit in isto miscello Commodiano (non tanquam in ea re; nam esse prelii duco non minimi christianum, quem inter illustres censuit Gennadius) periculum facere, si qua posset industria libellus scriptoris antiquissimi editione nostra reformari ac restaurari. — Caterum, qualiscumque iste Commodianus esse videbitur, ab Gennadio primum, inde ab Gelasio citatus; hoc tandem sæculo in Sirmondi manibus apparuit squalidus,

(1) Commodian., *Instruct.* LXXVI: *Sacerdos Domini cum sursum corda præcepit*, in prece fienda, ut fiant silentia vestra, limpide respondes, nec temperas quoque promissis. Exorat ille Altissimum pro plebe devota, ne pereat aliquis, et tu te in fabulas vertis; tu subrides ibi, aut detrahis proximi famæ, indiscipline loqueris, quasi sit Deus absens, omnia, qui fecit, nec audiat, neque cernat.

(2) Meminit ejus adhuc inediti apographi, et duo loca emendat Gilbertus Gaulminus ad Eustathium de Ismenia, et Ismenes amoribus, pag. 17 et seq.

(3) Nicol. Rigalt. *Præfat.* in Commodianum.

tamquam ex vinculis ac diutino apud Barbaros situ, A vindicias poscens. Nec vindicem sane alium optare potuit præstantiorem Sirmondo. Nam exinde ostensus et communicatus amicis, benigne excipi ac foveri cœpit. Neque ipsum hac editione sperare aliud velim, quam ut oblatus iterum Sirmondo, plena demum ac juxta apud eum manumissione prodeat, liberali schemate tersus ac nitidus. Interea vero dum id properatur, magnæ auctoritatis manumissorem exoratum cupio; ac, pro viri benignitate, confido fore, bonas ut in partes accipiat, horas aliquot a me impensas homini christianæ pietatis ac disciplinæ sancientiæ studiosissimo: nimirum ut appareat hodie Cypriano, sicut Minucius nuper adstitit Tertulliano: et jam uterque doctor suo gaudeat sequaci: uterque item minister suo serviat magistro, sive sacerdoti. B

Sæculum iste suum malis moribus inquinatissimum castigat, acer ubique et horridus monitor: quasi prophético furore carmi um sonos fundit, negligens ordinis, negligens elegantiarum, asyndeta vel anacoluta passim, ut tamen existat in ipso neglecta cura et facultas, et vis aliqua dicendi. — Observationibus meis hoc præsertim studui, de scriptoribus ævo Commodiani proximis apponere, quod obscuris daret lucem. Conjecturas proposui, quales absque exemplaribus antiquis præstare nemo debeat; quibus tamen uti minime pudeat, quamdiu non contradicent exemplaria. » Hucusque Rigaltius.

Recensio editionum hujus libelli. — Primus itaque Commodianum e Jacobi Sirmondi apographo admodum mendoso edidit Nicolaus Rigaltius, Tulli Leucorum apud S. Belgrand et J. Laurentium typographos regios, anno 1650, in-4° (1), additis notis eruditissimis. Deinde subjectus est ad calcem Cypriani, Minucii, Arnobii, et Julii Firmici, qui ejusdem Rigaltii et Philippi Priorii cura illustrati prodierunt, Parisiis, 1666, in-fol. Deinde omissis Rigaltii notis, tom. xxvii *Bibliothecæ Patrum*, Lugduni, 1677, in-fol. Ab eo tempore cum Rigaltii animadversionibus, Dodwellique dissertatione, et præfatione D. Henrici Leonardi Schurtzleischii recusus est Wittebergæ, 1705, in-4°. Supplementum notarum in illum scriptorem ex Ezech. Spanhemii *Bibl.* cum laudati Schurtzleischii *Glossario* et indice separatim excusum est Wittebergæ, 1709, in-4°. Posteriori sæ Minucii Felicis editioni Commodianum quoque notis suis et Rigaltii illustratum subjunxit vir clarissimus Joannes Davisius Cantabrigiæ, 1711, in-8°. Eundem scriptorem exhibet etiam poetarum latinorum collectio pisaurensis, tom. vi, anno 1756. Postremo Venetiis, anno 1767, in *Bibliotheca vet. PP.* tom. iii, a pag. 624—653, recusus habetur Commodianus: suam autem Gallandius expressit editionem ad normam posterioris Rigaltianæ *Parisiensis*, ejusdem notis, cum davisianis observationibus textui suppositis,

(1) Clarissimus Remigius Ceillierius, tom. iv *Hist. Général.*, cap. 6, pag. 181, notat editionem Commodiani parisiensem de anno 1648, et Gallandius editionem Tulli Leucorum, 1649.

A propriisque subinde animadversionibus adjectis. Gallandii editionem secutus est cl. P. Dominicus Schramm Bantensis Benedictinus in analysi SS. Patrum, tom. vi, Augustæ Vindelicorum 1784, a pag. 485—518. Ex manuscripto codice S. Albini Andegavensis loca quædam Commodiani emendavit Baluzius ad Cyprianum, pag. 454, 455, 458. Claudit recensionem opusculi hujus Caveus (1) optimis hisce Rigaltii verbis: « Usus et efficacia libelli hujusce fuerit constans et perpetuus amor Christi; animus ad martyrium fortis; pietas erga pauperes maxima. Hoc præterea seire vitia, quæ etiamnum Ecclesiam dehonstant, esse vetustissima: infinitam semper fuisse de rebus divinis disputantium multitudinem, paucissimos vero Christianos. »

ARTICULUS IV

De Antonio Carminis adversus gentes auctore.

Carmen adversus gentes Commodiano subjectum; perperam Paulino Nolano attributum. — Commodiano aduectitur ob argumenti affinitatem a perdocto Gallandio *Carmen ad gentes*, quod sub nomine sancti Paulini Nolani superiore sæculo desinente, in lucem extulit Ludovicus Muratorius. At carmen hoc Paulinum auctorem non agnoscere, sed alium nomine Antonium, ex ethnica superstitione ad Christi fidem conversum, primus recte observavit Joannes Lironius Benedictinus in opere anno 1717 Parisiis edito et gallice inscripto: *Les Aménités de la critique, ou dissertations et remarques nouvelles sur divers points de l'antiquité ecclésiastique et profane*: de quo præter Auctorem *Bibliothecæ historicae et criticae scriptorum congregationis S. Mauri* (2) videsis *Diarium eruditorum Parisiense* (3).

Quis fuerit Antonius ille disquiritur. — Quis porro fuerit Antonius ille carminis auctor, haud equidem assequi valeo. Si græce scripsisset, facile fortasse inter Græcos occurreret, cui carmen referretur acceptum. Sed requirendus Auctor inter Latinos.

Fabricii conjectura de Antonio Fussalensi rejecta. — Et Fabricius quidem a tergo inscriptionis sui delectus argumentorum Hamburgi vulgati anno 1725 carmen, de quo agimus, cuidam Antonio Fussalensi adscribit, nulla reddita ratione cur demum ita censeat. Quodsi vero Antonium illum Fussalensem respexerit, cujus meminit sanctus Augustinus (4), a vero longe aberrasset vir eruditus. Nostrum enim Antonium priusquam Christo nomen daret, impio falsorum numinum cultui fuisse addictum, variis ex locis compertum habemus. Et primum quidem statim ab initio ait (*Carmen, vers. 1*):

Discussi, fateor, sectas Antonius omnes.

(1) Caveus, *Hist. litt.*, t. 1, ad ann. 270, p. 153.

(2) *Bibl. Histor. crit. des Auteurs de la Congrégation de St-Maur*, pag. 201.

(3) *Journal des Savants*, ann. 1717, juin, pag. 654 et suiv.

(4) Augustin. *epist.* 209, al. 261, n. 5, et seqq. opp. tom. n, pag. 777, edit. BB.

Deinde pluribus interjectis, postquam deorum fa-
bulas retulisset, subdit (*Ibid.*, vers. 151-154) :

Hæc ego cuncta prius, clarum cum lumen adeptus,
Neque diu incertum, et tot tempestatibus actum.
Sancta salutari suscepit Ecclesia portu,
Postque vagos fluctus tranquilla sede locavit.

Et mox (*ibid.*, vers. 161, 162) :

Ut modo qui nobis errorem mentis ademit,
Hic meliore via paradisi lumina pandat.

Verum Augustinianus Antonius episcopus fussa-
lensis, catholicis parentibus ortus fuisse perhibetur.
Sic enim de eo sanctus pater (1).

« Fussala (2), dicitur hipponensi territorio confine
castellum : antea ibi numquam episcopus fuit. Obtuli
non potentibus quemdam Antonium, qui mecum tunc
erat, in monasterio quidem a nobis parvula ætate
nutritum. »

Quo jure auctor existimatur Antonius Hieronymia-

(1) Augustin. Epist. 209, al. 261, n. 3 et seq.
opp. tom. II, p. 777, edit. BB.

(2) Augustin., loc. cit., n. 2, 3.

— In aliam porro sententiam abierunt Historie
litterariæ gallicæ scriptores clarissimi e congregatione
S. Mauri, alium adferentes Antonium, cujus mentio
fit in Epistolis hieronymianis (1). At eorum etiam
opinio mera conjectura est, non innixa ulli funda-
mento.

Quæ in eo recudendo a Gallandio cura exhibitæ? —
Exegit Gallandius Carnini antoniani editionem ad
exemplum posterioris muratorianæ de anno 1736,
typis Veronæ, cum notis ejusdem Muratorii, quibus
præterea intexit observationes eruditas, quas ad
idem Antonii Carmen illustrandum publici juris fe-
cerat Cornelius Vonckius (*Vonck.*, *Specim. critic.*,
pag. 1-10, edit. *Traject. ad Rhen.*, 1744). Neque illa
prætermittenda Gallandius putavit, quæ in recensione
Speciminis critici Vonckiani fuerunt ab Anonymo in
Actis eruditorum lipsiensibus (*Act. erud.*, *Lips.*, 1746,
pag. 215 et seqq.) animadversa.

(1) *Hist. littér. de la France*, tom. II, pag. 495.

COMMODIANI

INSTRUCTIONES

ADVERSUS GENTIUM DEOS

PRO CHRISTIANA DISCIPLINA : PER LITTERAS VERSUUM PRIMAS.

I. — PRÆFATIO.

Præfatio nostra viam erranti demonstrat;
Respectumque bonum, cum venerit sæculi meta;
Æternum fieri: quod discredunt inscia corda:
Ego similiter erravi tempore multo,

C Fana prosequendo, parentibus insciis ipsis.
Abstuli me tandem inde, legendo de Lege.
Testificor Dominum; doleo: pro civica turba!
Inscia quod perdit, pergens deos querere vānos.
Ob ea perdoctus, ignaros instruo verum.

COMMENTARIUS.

PER LITTERAS VERSUUM PRIMAS. Eugenius episcopus
Toletanus cujus opuscula Jacobus Sirmundus edidit,
epitaphia duo scripsit per litteras versuum primas et
ultimas. GALLAND.

Respectumque bonum. Septuaginta interpretes *Re-
spectum*, dicunt ἐπισκοπήν visitationem; divinæ scilicet
gratiæ aut ultionis; benedictionis in vitam æternam;
maledictionis in gehennam. Bonum respectum polli-
cetur Sapiencia Salomonis justis et sanctis, cap. 3.
Et in tempore erit respectus illorum: καὶ ἐν καιρῷ ἐπι-
σκόπος αὐτῶν ἐδαμφοῦσι. RIC.

Legendo de lege. Legem hic et alibi passim appel-
lat libros utriusque testamenti. RIC. — Ita quoque
Minnæus in *Etav.* cap. VII. *Specta de libris*. Ad quem
locum observat Davisius, hanc loquendi rationem
scriptoribus Africanis, et præsertim Tertulliano, esse
familiarem. Sic ipsemet Commodianus infra *Instr.*
XLVII. v. 745.

PATROL. V.

Fideles admotheo fratres de odio tollant.

DAVIS.

Doleo pro civica turba! Inscia quod perdit. Magis
placet interpunctio quam exhibet Dodwellus in *Dissert.*
de *Commodiani ætat.* § IX.

Doleo pro civica turba.

Doleo nimirum, inquit, pro suæ conditionis homini-
bus, erroris antiqui sociis. Sic *Instr.* XXII, v. 277.

Heu doleo, cives, sic vos hebetari de mundo.

D Neque aliter Davisius, qui mox pro *perdit* rectius
Perit legendum censet. DAVIS.

Ignaros instruo verum. Atque hinc titulus operi,
Instructiones, christiane videlicet pietatis. Habemus
etiam sub eodem *Instructionum* titulo, Eucherii epis-
copi Lugdunensis duos ad Salonium libros, sæculo
Theodosii junioris. RIC.

7.